

SANDEN, JOACHIM*

A nemzedékek közötti igazságosság jogfilozófiai alapjai¹

Igazságosság – méltányos elosztás – környezeti javak – a jövő nemzedékei – intézményesítés és rugalmas szabályozás

Az igazságosság normatív fogalma már az ókorban is vitatott volt, különféle koncepciói fogalmazódtak meg és érvényesülnek ma is. Ezek mindegyikét itt nincs mód részleteiben megvizsgálni.² Az igazságosságról nem általános vagy erkölcsi értelemben, hanem jogi összefüggéseiben kívánok szólni, mégpedig különös figyelemmel a környezet, illetve az erőforrások igénybevételének a kérdéseire. Ez nem jelenti persze azt, hogy az igazságosság klasszikus alaptézisei (mint pl. Arisztotelésznél az osztó és a kiegyenlítő igazságosság, vagy különösen Kantnál az egyének jó és a mindenkinek igazságos megkülönböztetése) ebben az összefüggésben érvényüket veszítették volna.

A nemzedékek közti igazságosság és a fenntartható fejlődés célkitűzései szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A környezetről és a fejlődésről szóló Riói Deklaráció (1992) 3. elve szerint „A fejlődéshez való jogot úgy kell érvényesíteni, hogy a ma élő és a jövő nemzedékek fejlődési és környezeti szükségletei egyaránt kielégítést nyerjenek”. Amennyiben a jövő nemzedékekről szólnunk, a már megszületett gyermekekre és a még meg nem születettek egyaránt gondolunk. Hosszabb időtávban gondolkodunk, mint amelyet a rendelkezésünkre álló technikai lehetőségekkel uralni vagyunk képesek. Amennyiben hosszú távú döntéseket hozunk, fennáll a lehetősége annak, hogy azok a jövőben élők számára hátrányosak lesznek. Az igazságosság ebben az összefüggésben azt követeli meg, hogy ne a gyermekeink, unokáink és dédunokáink számlájára éljünk.

* Prof. Dr. iur. Dr. rer. pol. Sanden, Joachim, Leuphana-Universität, Lüneburg, sanden@leuphana.de.

¹ Jelen írás szemelvényeket tartalmaz abból a hosszabb, német nyelvű tanulmányból, amelyet a szerző bocsátott rendelkezésünkre. Az eredeti megjelenés adatai: Überlegungen zur Generationengerechtigkeits aus der Umweltperspektive, *Zeitschrift für Umweltpolitik und Umweltrecht*, 2008/4, 435–473.

² Széles körű áttekintést ad ellenben SCHNELL, Martin W.: *Zugänge zur Gerechtigkeit*, habilitációs értekezés, Bochum, 1999.

1. Matriális megközelítések

Az igazságosságelméletek modern képviselői közt találjuk *John Rawls* (1921–2002), aki az igazságosság normatív és egyben formális fogalmából indult ki. Az igazságosság elmélete c. fő művében (1971) írtak szerint az igazságosságot úgy képzelhetjük el, hogy a társadalom minden tagja számára biztosított a javakhoz való fair (méltányos, az egyénnek a társadalomban betöltött szerepére tekintettel nem lévő) hozzáférés (ez az ún. méltányosságként felfogott igazságosság). A társadalom tagjai ehhez egy ún. „eredeti helyzetben” a tudatlanság fátyla mögöl, anélkül alakítják ki az elosztás rendjét, hogy tudnák, saját egyéni helyzetükre nézve melyik megoldás lesz a legkedvezőbb.³ A diskurzus minden résztvevője a lehető legnagyobb szabadságot élvezzi, anélkül hogy mások esélyeit csorbítaná (ez a szabadság elsődlegességének elve); ha pedig az egyenlőtlenséget mégsem lehet kiküszöbölni, akkor figyelembe kell venni a gyengébb érdekeit, úgy, hogy annak ebből a lehető legnagyobb előnye származzon (az igazságosság elsőbbségének elve a hatékonysággal és a jóléttel szemben). Ennek érdekében a hivatalokat és pozíciókat úgy kell elosztani, hogy azok mindenki számára nyitottak legyenek. A két említett elv törvényes rendkeretei közt érvényesül, az egyik rovására nem lehet letenni a másikról.

A *Rawls*-féle megközelítés mind liberális, mind szociális jogállamban érvényes lehet. A jogi diszkriminációval szembeni védelmet, illetve a szabadság garanciáit eszerint az emberi jogok jelentik; az egyenlőtlenség pedig annyiban fogadható el, amennyiben mindenki számára előnyösebb, mint az a helyzet, amely az egyenlőtlenség nélkül megvalósulna. Ha ez nem áll fenn, a hátrányt szenvedők élhetnek vétőjogukkal. Ez az igazságosságértelmezés a javakból való részesedésre, a lehetőségekhez való fair hozzájutásra koncentrál. A másodikként említett elv (a különbözeti elv) szerint egyenesen úgy kell alakítani a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket, hogy azokból a hátrányos helyzetű társadalmi rétegekre nézve a lehető legnagyobb előny származzon, s ehhez hozzá kell kapcsolni a hivatalokhoz, pozíciókhoz való szabad hozzáférést is. *Rawls* értékrendjében a lényeges javak a politikai szabadságok, a lehetőségek, a jövedelem és a vagyon; a környezeti javak értelemszerűen nem tartoznak ide (megjegyzendő: ez nem csoda, hiszen az 1970-es években a környezetvédelem súlya még nem volt jelentős).⁴ Noha nem foglalkozik a fajok kihalásával vagy a túlhasznált erőforrások kérdésével, mégis vannak kapcsolódási lehetőségek a környezetvédelemmel; amennyiben *Rawls* pl. az emberi egészségről és azzal összefüggésben az életesélyekről vagy a jövő nemzedékekért való felelősségről szól.⁵ Az igazságosság tehát ilyen értelemben (a különböző nemzedékek kö-

³ RAWLS, John: *Eine Theorie der Gerechtigkeit*, Frankfurt/M, 1975 (1979), 336, magyarul John Rawls: *Az igazságosság elmélete* (ford. Krokovay Zsolt), Osiris, Budapest, 1997; BAUSCH, Thomas: *Ungleichheit und Gerechtigkeit*, Berlin, 1993, 59; WILKES, Florian: *John Rawls, Theorie der Gerechtigkeit und Ronald Dworkin, These der Rechte: Positionen neuer amerikanischer Rechtsphilosophie zwischen Liberalismus, Utilitarismus, Positivismus und Naturrecht*, Peter Lang, Frankfurt/M, 1997, 65.

⁴ FRÜHBAUER, Johannes J.: *John Rawls' Theorie der Gerechtigkeit*, WBG, Darmstadt, 2007, 141.

⁵ MANNING, Russ: Environmental Ethics and Rawls' Theory of Justice, *Environmental Ethics* 3 (1981/2) 158; SINGER, Brent A.: An Extension of Rawls' Theory of Justice to Environmental Ethics, *Environmental Ethics* 10 (1988/3) 217–231; FRÜHBAUER: *i. m.*, 140.

zötti viszonylatban) is felmerül nála. Az egyes nemzedékek tagjai – egyfajta kölcsönösséget feltételezve – javakat örökölnek az elődeiktől, és örökítenek az őket követő nemzedék tagjainak, amihez megtakarításokra van szükség (vagyis – az utolsó kivéve – egyetlen nemzedék sem élheti fel a javakat). Nyitott kérdés marad persze, hogy vajon milyen mértékű megtakarításokra van szükség, illetve hogy az alapvetően kortársakra vonatkoztatott eredeti állapot feltételezése mennyiben védhető.⁶

Rawls szabályai ugyanis alapvetően a nemzedékeken belüli igazságosságot célozzák. A nemzedékek közti igazságosság megteremtését illetően ugyanis nem rendelkezünk megfelelő tudással (a jövőről), s ráadásul a kooperációban való részvétel lehetősége az egymástól távolabbi nemzedékek között hiányzik, illetve azok ténybeli befolyása hosszú távon aszimmetrikus. Miért kellene a ma élőknek a méltányosság jegyében minden lehetőséget megőrizniük a jövő nemzedékek számára? Olyan társadalmi szerződés (amelyet *Rawls*, *Locke* és *Rousseau* nyomán feltételez) nyilvánvalóan nem létezik, amelyek ezt kimondaná. Az érzelmi kapcsolat sem terjed túl egykét nemzedéken. Vitatható az is – amit *Rawls* későbbi munkáiban ír –, hogy a nemzedékek maguk óhajtanának ilyesmit.⁷

Az energiafelhasználás példáját alapul véve látható, hogy a mai nemzedék jelentős részét éli fel a fosszilis energiaforrásoknak. Az atomerőművek nemcsak elhasználják a rendelkezésre álló uránkészleteket, hanem a nukleáris hulladékok kezelésének megoldatlan problémáját is maguk után hagyják. Ebben az összefüggésben a *rawlsi* (méltányosságként felfogott) igazságosság azt jelentheti, hogy örökségünkben annyi energiaforrásnak és környezeti problémának kell, illetve szabad lennie, hogy azzal a jövő nemzedékek esélyei ne legyenek rosszabbak a mieinknél.⁸

Ronald Dworkin (1931) amerikai jogfilozófus ugyancsak az egyenlőség elvéből kiindulva, ha nem is a jólétet szem előtt tartva vázolja fel a javak és a terhek elosztásának igazságos rendszerét.⁹ Ebben az egyének azonos életésélyekkel – és ahhoz azonos értékű javakkal – indulnak. Az autonóm, belátó individuumok ugyanakkor az életvezetésük révén (szabadságukat megvalósítva) rendelkeznek azzal a lehetőséggel, hogy felelősséget vállaljanak.¹⁰ A természetes egyenlőtlenségek (amelyekért az egyének nem felelősek) a társadalom részéről történő kiegyenlítést indokolhatnak a javak elosztásában, míg az egyének preferenciáiból fakadó egyenlőtlenségeket el kell fogadni. A tehetséggel vagy a szerencsével összefüggő különbségeket a semleges piac, illetve a kockázatokra irányuló biztosítási/szabályozórendszer küszöbölheti ki. Ez persze csak a handicapekre érvényes, de pl. az egyéni vágyakból fakadó

⁶ MEYER, Lukás: *Intergenerational Justice*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2010 Edition), szerk. Zalta, Edward N., <http://plato.stanford.edu/archives/spr2010/entries/justice-intergenerational/>; FRÜHBAUER: *i. m.*, 75; McLEOD, Ian: *Legal Theory*, Houndmills, 2005, 178; LINZ, Manfred: Weder Mangel noch Übermaß, *Wuppertal Papers* (2004) 145, http://www.wupperinst.org/uploads/tx_wibeitrag/WP145.pdf; VISSER 't HOOFT, Hendrik, Ph.: *Justice to future generations and the Environment*, Law and Philosophy Library, Springer, 1999.

⁷ RAWLS, John: *Politischer Liberalismus*, Frankfurt/M, 2003, 386.

⁸ Ettől eltérő megközelítéssel él EKARDT, Felix: Nachhaltige Energie- und Klimapolitik, in: *Generationengerechtigkeit und Zukunftsfähigkeit* (Hrsg.) uő, Hamburg, Lit, 2006, 201.

⁹ SCHWARZSCHILD, Maimon: Constitutional Law and Equality, in: *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*, szerk. Patterson, Dennis, Blackwell, Oxford, 1996, 167.

¹⁰ WILKES: *i. m.*, 7, 9.

többletigényekre nem. Csak annak van tehát joga a kiegyenlítésre, aki olyasmért szenved hátrányt, amiért nem felelős. Míg Rawls a tudatlanság fátylának a modelljét használja, Dworkin az azonos „kezdőtőkével” rendelkező hajótörtek csoportját tekintti kiindulópontnak, akik részesedésüket árverésre bocsáthatják, illetve kockázati biztosítást köthetnek.

Dworkin elmélete környezetvédelmi nézőpontból nehezen értelmezhető, hiszen a környezeti javak piaci beárazása vagy pusztán adó-, illetve biztosítási rendszerben való szabályozása környezet-gazdaságtani szempontból nem éppen problémamentes. Az árverés eszköze is csak feltételesen alkalmazható a természeti erőforrások, pl. a levegő esetében. Kifogásként vehető fel továbbá (környezetjogászként, a környezeti felelősség elvére gondolva), hogy az egyén döntési szabadságára vonatkozó erkölcsi szabályai nyilvánvalóan csak egy adott nemzedékre értelmezhetők, azaz – gondolati modelljét követve – a jövő hajótöröttjeiről szó sincsen.

Egy másik, az egalitarizmust elvető amerikai filozófus, Michael Walzer (1935) 1983-ban megjelent fő művében (*Spheres of Justice: a defense of pluralism and equality*) az igazság szféráiról ír. Szerinte az emberi társadalom egy elosztó közösség, amely előállítja és elosztja a javakat. Annak érdekében, hogy az elosztás igazságos legyen, Walzer ún. komplex egyenlőséget feltételez. Ehhez osztja fel a társadalmi életet 11 szférára, amelyekben más-más elosztási elvek érvényesülnek. Ilyen pl. a tagság és hovatartozás, a biztonság, a jólét, a pénz és áruk, a nevelés és oktatás vagy a politikai hatalom szférája. Az elosztásnak – az egyes szférákban a közösség indirekt hozzájárulásával alkalmazott – elvei pedig a szabad csere, az érdem és a szükséglet.

Mindezzel Walzer nem egy absztrakt igazságosságelméletet hívott életre, hanem azokat az elveket vizsgálja, amelyek segítségével a hétköznapokban megítéljük, hogy valami igazságos-e vagy sem. Látható, hogy életünk különböző szféráiban eltérő elveket követünk, ami persze újra és újra ellentmondásokat vet fel. Az erkölcs ezen ellentmondások helyes kezelését kívánja meg. Walzer elmélete komunitáriusnak tekinthető,¹¹ mivel a közösséget állítja a középpontba; az állapítja meg a javak értékét és az elosztás módját. Megközelítése érvényes a nemzedékek közötti igazságosságra, illetve elosztásra is.¹² Környezeti szempontból is releváns, amennyiben a közjavakról van szó; ugyanakkor maga a környezet nem jelenik meg szféraként. Ez önmagában persze még nem jelenti a környezet alábecsülését, mindenesetre Walzer csupán néhány fontos szférára korlátozza tételét. Ezen túlmenő probléma, hogy az osztó igazságosságot egy olyan interpretatív társadalmi folyamatként értelmezi, amelyben utódaink egyáltalán nem vehetnek részt.¹³

Az utilitarizmusnak sem egyszerű a környezeti javak elosztására történő vonatkoztatása. A Jeremy Bentham (1748–1832), John Stuart Mill (1806–1873) vagy Henry Sidgwick (1838–1900) képviselte megközelítés lényege a hasznosságelv; a lehető legnagyobb öröm minél többszöri elérése. Magatartásunkat az örömszerzésre való törekvés és a fájdalmak elkerülése határozza meg. Minden cselekvés, törvény, intéz-

¹¹ Kritikáját lásd SCHNELL: *i. m.*, 57.

¹² BARRY, Brian: Sustainability and intergenerational justice, in: *Fairness and Futurity*, szerk. Dobson, Andrew, Oxford University Press, 1999, 99.

¹³ KRAUSE, Skadi – MALOWITZ, Karsten: *Michael Walzer zur Einführung*, Hamburg, 1998, 73.

mény stb. értéke kiszámítható az általa okozott örömök és fájdalmak egyenlegével. Tételének egyik változata a cselekedet-utilitarizmus, amely az egyes magatartások értékelésére alkalmazza az ún. boldogságkalkulust, míg a másik a szabály-utilitarizmus, amely csak a szabályokat, intézményeket veti alá annak. Utóbbi alkalmazására például vehetjük a különböző veszélyességű hulladékok környezetbe kerülésének a szabályozását,¹⁴ amelynek a legnagyobb haszna abban állhat, hogy alkalmazásával a környezetben a legkisebb kár következik be.

Különösképpen *Dieter Birnbacher* tett kísérletet arra 1988-ban írt, Felelősség a jövő nemzedékekért című, habilitációs értekezésében, hogy az utilitarizmus eszméjét a nemzedékek közötti igazságosság kérdéseinek a megválaszolására használja fel. Az idődimenziót tágítva próbálja meghatározni az örömök összességét, kiterjesztve azt minden eljövendő nemzedékre.¹⁵

Az elmélet gyakorlati alkalmazása problematikus (pl. a mérhetőség tekintetében), amennyiben belső, pszichés motívumokról van szó. Így pl. az örömök abszolút értékének meghatározása vagy a különböző egyének által megélt örömök összehasonlítása nehéz; e tekintetben a piaci árak, illetve a fizetési készség nem feltétlenül mérvadók. Még a létezés minimumát is nehéz meghatározni ennek a felfogásnak az alapján.¹⁶ Ami pedig valakinek jó, az valaki másnak biztosan nem az.¹⁷ Ugyanakkor az egyes magatartások következményei nem mindig állnak be kiszámítható módon és időpontban, ezért szükség van a jövőbeli értékek diszkontálására.¹⁸ Az örömök maximalizálásának célja a jövő nemzedékek jólétére tekintettel megkérdőjelezhető; az alanyi jogok, az alapjogok vagy csupán minimális szttenderdek állnak-e előtérben? Miért érvényes egyáltalán a lehető legnagyobb boldogságra törekvés tétele? A mai generációk terheinek értékelésekor figyelembe vehető-e a jövő nemzedékek technikai előrehaladása is?

2. Procedurális (eljárási vagy formális) megközelítések

Az előbb tárgyalt materiális megközelítésektől a most említendő főként abban térnek el, hogy a cselekvések következményeinek az értékelését állítják előtérbe. Így *Robert Nozick* (1938–2002) is, aki fő művében (*Anarchia, állam és utópia*, 1974) a legitimitásról, illetve az állam korlátairól szólva a minimális állam neoliberais eszményét állítja szembe a jóléti államéval, lényegében *Rawls* kritikusaként. A szabadságjogokat helyezi középpontba, amelyek szerinte sérthetetlenek, és az állam abszolút korlátaiként érvényesülnek. A különböző egyéneket megillető jogok nem tehetők mérlegre, mint ahogyan az arányossági teszt alkalmazása sem megengedett, hiszen az önkényességhez vezet. Látható, hogy a szabadságok ebben a felfogásban racio-

¹⁴ BROWN, Donald A.: The role of ethics in sustainable development and environmental protection decision-making, in: *Sustainable Development, Science, Ethics, and Public Policy*, szerk. Lemons, John, Brown, Donald A., Dordrecht, 1995, 39.

¹⁵ BIRNBACHER, Dieter: *Verantwortung für künftige Generationen*, 1988 (megjelent: Stuttgart, 1995), 106. és köv.

¹⁶ WILKES: *i. m.*, 94.

¹⁷ BROWN: *i. m.*, 39.

¹⁸ BIRNBACHER: *i. m.*, 81.

nálisan nem mérhető, azaz *Nozick* csak formális szabadságokat ismer el; illetve hogy az államhatalom eleve jelentős mértékben korlátozott.

Nozick az igazságosság procedurális értelmezését követi: szerinte amennyiben az elosztás legitim cselekvések (pl. jogszerű elsajátítás, szerződés) eredménye, akkor az egyben igazságos is. E feltételezésből kiindulva az egyenlőtlenségeket el kell fogadni. Minden olyan próbálkozás, amely a javak méltányos elosztására irányul, a szabadságokkal való konfliktusokhoz vezet (Trade-off-These). Minden (szabad) piaci tranzakció előbb vagy utóbb egyenlőtlenségekhez vezet, az újraelosztás azonban egyszerűen törvényszegés (más szóval: ha az állam úgy avatkozik be az elosztásba, hogy túllép a saját maga által nyújtott, a szabadságok védelmére irányuló szolgáltatások finanszírozásán, az lopás). Ezt a tézist kétségbe vonhatjuk, ha az immateriális javakra (mint szolgáltatásokra) gondolunk, hiszen az ezekre irányuló tranzakciók nem mindig vezetnek újabb egyenlőtlenségekhez.

Környezeti vonatkozásban *Nozick* – *John Locke*-ra támaszkodva – a „keveredési” elméletet képviseli. Aki az uratlan természeti kincseket a saját munkájával keveri, az teljes tulajdonjogot szerez ezen erőforrások felett. A jólét nem egy felosztandó torta, hanem az egyéni erőfeszítésekkel szerezhető meg. A megszerzésnek persze van egy korlátja: másokat nem hozhat rosszabb helyzetbe, még akkor sem, ha azoknak nincs tulajdonjoguk. Ebben áll a különbség *Nozick* és *Locke* között; vagyis *Nozick* szerint a javakból elegendő mennyiséget kell hagyni a többieknek is.

Nozick megközelítése a nemzedékek közti igazságosság szempontjából mégis erőteljes kritikával illethető: nem látható be ugyanis, hogy vajon miért terjed ki a megszerzés lehetősége akár az egészre; és miért nem korlátozódik arra a részesezésre, ami a javakat megszerző személy tényleges munkateljesítményének megfelel – (tulajdon helyett) pl. használati jog formájában. A természeti erőforrások gyakran mindenféle emberi közreműködés nélkül állnak rendelkezésünkre, a felettük való jogszerzés ezért véletlenszerű és egyben aránytalan.

Az igazságosság elsődlegesen formális felfogásai közül többet is az ún. diskurzuselméletekhez sorolnak. A diskurzus alapvető szabálya szerint az adott norma érvényessége attól függ, hogy a szabályozással potenciálisan érintett jogalanyok racionális és praktikus párbeszéd során egyetértésüket fejezik ki abban a tekintetben, hogy a norma érvényes. Ésszerű az, ami eredményes, amit jó indokokkal vagy meggyőző érvekkel alá lehet támasztani, vagyis alkalmas a konszenzusra. A gyakorlatias párbeszéd segít megakadályozni az érdeksérelmeket. Amennyiben a párbeszéd szabályait betartják, az eredmény igazságosnak tekintendő. Jogi szempontból tehát eljárási igazságosságról beszélhetünk. Ebben a megközelítésben az erkölcsi elveket már nem lehet felülről érvényesíteni, hanem az a saját felelősségünk.

Jürgen Habermas (1929) A kommunikatív cselekvés elmélete (Theorie des kommunikativen Handelns, 1981) című fő művében hangsúlyozza, hogy a diskurzus elve előbbre való a jog és/vagy erkölcs kérdésénél (másként: az adminisztratív rendszer a kommunikatív hatalomhoz kötődjön, s ne lehessen azt kitenni privilegizált érdekek befolyásának). Az ideális kommunikációs helyzet az uralommentes diskurzus, a szabályok feladata pedig e helyzet feltételeinek a megteremtése. A jog tehát stabilizálja a párbeszédet és annak eredményét; ehhez a párbeszédet intézményesíteni kell. *Habermas* nyilvánvalóan kollektivistá diskurzusfelfogása is problémákkal terhes: nem

lehet mindenkitől elvárni, hogy az államra, a politikára és a jogra tekintettel morálisan helyesen cselekedjen; ráadásul a nyelv és a kommunikáció jelentőségét sem szabad túlértékelni. Ennek igazolására feltehető a kérdés, hogy pl. véleményformáló avantgárdok életre hívhatják-e az állami főhatalmat?

Robert Alexy (1945) a diskurzuselméletet kifejezetten a jogalkalmazás síkján kísérelte meg alkalmazni. Meghatározó munkáiban (*Theorie der juristischen Argumentation = A jogi érvelés elmélete*, 1978; *Theorie der Grundrechte = Az alapjogok elmélete*, 1985; *Begriff und Geltung des rechts = A jog fogalma és érvényessége*, 1992) az alábbi, főbb téziseket fogalmazta meg a diskurzuselmétről: egy szabály, egy előírás, amely megfelel a párbeszéd szabályainak, igazságosnak tekinthető. A diskurzuselmélet tehát nyitott az igazságosság – jogászok számára oly fontos – fogalmának az elemzésére. A jogi diskurzus racionalitására, s ezzel egyben a jogi értékek racionális alátámasztására konkrét kritériumokat kell kidolgozni (normatív-analitikus megközelítés). A jogi párbeszéd valójában az általános diskurzus egy sajátos esete, amely meghatározott feltételek között zajlik (mint amilyen pl. a törvényesség).

Jóllehet, diskurzus révén a környezeti javak igazságos elosztása lehetséges, és az meghatározott feltételekkel még értelmes megoldásnak is mondható; a nemzedékek közti igazságosság problémájának megragadására még elvben sem látszik alkalmasnak. A jövő nemzedékek képviselői (mivel még nem születtek meg, vagy pedig mert túl fiatalok – a beszéd képességének hiányában) egyáltalán nem tudnak részt venni a párbeszédben. Még ha feltételezzük is, hogy a fiatal emberek a diskurzusban képviselhetik az újszülöttek és a még meg nem születettek érdekeit, s adott esetben tiltakozásukat fejezik ki, a helyzet akkor sem éppen optimális. A jövő nemzedékeinek szempontjai ugyanis nem lesznek érdemi alakítói a párbeszédnek.

Összefoglaló táblázat

Képviselő	Főtétel	Probléma a nemzedékek közti igazságosság nézőpontjából
Rawls	Csak a fair hozzáférés garantált	A környezeti javak nyilvánvalóan nem tartoznak az elosztandó, alapvető anyagi javak közé
Walzer	Releváns a közjó szempontja, amennyiben a javakat el kell osztani	A környezet nem szférája az igazságosságnak
Dworkin	Az elosztásnak egyéni preferenciákon kell nyugodnia; az egyén felelős az eredményért; a jólétben nincs egyenlőség, csupán esély a felelős életvezetésre	Az egyéni szabadság és az egyenlőség összeegyeztetése a természeti erőforrások tekintetében nehezen értelmezhető; az inkább a személyes tehetségre, boldogságra érvényes
utilitaristák	A természeti erőforrások felhasználása a hasznosságelv alapján (a lehető legnagyobb haszon a lehető legtöbb embernek)	Az érintett embercsoport határait persze legfeljebb csak sejteni lehet, s így hasznait vagy a környezettel kapcsolatos önzést is nehéz értékelni
Nozick	A saját munka és az uratlan természeti kincsek keveredése esetén teljes körű tulajdonszerzés	Szigorúan véve azonban a munkát kifejítő teljes tulajdonszerzése nem szükségszerű
Habermas, Alexy (diskurzuselmélet)	A párbeszéd nemzedékek közti igazságosságot biztosít	A jövő nemzedékek számára nincs részvételi lehetőség; a velük való párbeszédre nincs érvényes szabály

Az eddigi elemzések azt mutatják, hogy érdemben a vázolt megközelítések egyike sem alkalmas arra, hogy a nemzedékek közti igazságosság problémáját környezeti nézőpontból kezelje. Közelebbről nézve azok a jó szándékú próbálkozások sem tűnnek célravezetőnek, amelyek a ráció, a méltóság, a pártatlanság és a szabadság gondolatát kombinálva valamiféle új, univerzalista megközelítéssel élnek.¹⁹ Egy általános érvényű igazságosságelmélet levezetése ezekből az egymás után vetett kulcsszavakból, vagy akár csak a rációból (mint az azok közül arra legalkalmasabbnak tűnőből) már csak azért is nehéz, mert a nemzedékek közti igazságosság célját nem lehet (pláne nem pusztán jogilag) pontosan, illetve általános érvénnyel „meghatározni”.²⁰ Azt nem lehet egyszerűen csak úgy felismerni, mivel az többé-kevésbé döntések, mégpedig értékelésen alapuló döntések függvénye. A környezeti szabályozás eszközeinek a megválasztásakor²¹ pedig fenn kell tartani az utólagos kiigazítás lehetőségét, mivel a nemzedékek közti igazságosság céljainak a megvalósítását nagyfokú bizonytalanság övezi.

E bizonytalanságokra tekintettel leginkább a Rawls-féle méltányos hozzáférés tétele ígérkezik alkalmazhatónak, bizonyos kiegészítésekkel:²²

– A különböző nemzedékek közti viszonyra is ki kell azt terjeszteni. Maga Rawls ez elől elzárkózott, ami nem egészen következetes hozzáállás, hiszen a tudatlanság fátyla mögött a résztvevőknek attól függetlenül kell az elosztás szabályairól dönteniük, hogy melyik nemzedékhez tartoznak majd.²³ Márpedig innen a következő nemzedékek potenciális képviselőinek az elfogadásáig, tiszteletben tartásáig csak egy kis lépés van hátra. Senkit nem lehet másodrendűként kezelni amiatt, hogy később él majd.²⁴ Ennek nem mond ellent az a gondolat, hogy az élő nemzedék egzisztenciális érdekei a létfenntartásra, túlélésre irányulnak. Másképp fogalmazva és összegezve: a mindenkor élő nemzedék nem jelentheti ki, hogy – korrekt módon – valamennyi lehetőségre igényt tart.

– A társadalom számára fontos, alapvető javak közt kell számolni a környezettel (a környezeti érdekekkel, illetve az ökológiai kockázatokkal).²⁵

¹⁹ EKARDT, Felix: *Das Prinzip Nachhaltigkeit: Generationengerechtigkeit und globale Gerechtigkeit*, Beck, München, 2005, 59 (73); uő: *Nachhaltige Energie- und Klimapolitik*, i. m., 83.

²⁰ Itt a meghatározás kifejezés egyaránt jelenthet felismerést és döntést; ezek összjátékára lásd MINWEGEN, Romano: *Gleichheit im Lichte der Rechtslogik – Eine Synthese zwischen Kognitivismus und Dezisionismus? Rechtstheorie* (36) 2005, 529–546.

²¹ SANDEN, Joachim – ROBNAGEL, Alexander – BENZ, Steffen: *Die Bewertung der Leistungsfähigkeit umweltrechtlicher Instrumente*, *Umwelt- und Planungsrecht*, 2007/10, 361–366.; SANDEN, Joachim – ROBNAGEL, Alexander: *Grundlagen der Weiterentwicklung von rechtlichen Instrumenten zur Ressourcenschonung*, *Berichte des Umweltbundesamtes*, Berlin, 2008.

²² VISSER 'T HOOFT: i. m., 80. Figyelemre méltóak továbbá Dworkinnak a biztosítási modellre vonatkozó gondolatai is, amelyek azt célozzák, hogy az esélyek ne csak az absztrakció szintjén legyenek kihasználhatók. – HORN, Christoph: *Einführung in die politische Philosophie*, Darmstadt, 2003, 95.

²³ RAWLS: i. m., 160, 322.

²⁴ HEUBACH, Andrea, *Generationengerechtigkeit – Herausforderung für die zeitgenössische Ethik*, Göttingen, 2008, 34.

²⁵ Lásd SINGER: i. m.; SUCHANEK, Andreas: *Politischer Liberalismus und das Problem der intergenerationalen Gerechtigkeit*, in: *John Rawls politischer Liberalismus*, szerk. Pies, Ingo – Leschke, Martin, Tübingen, 1995, 131.

– Nem utolsósorban vegyük figyelembe *Amartya Kumar Sen* kritikai okfejtését, aki nem áll meg az elsődleges javak méltányos elosztásánál, hanem az egyéni életcélok megvalósításának – a boldoguláshoz szükséges információk birtokában megvalósítható – képességére helyezi a hangsúlyt.²⁶ A boldogulás eszerint nemcsak a javak elosztásától függ, hanem attól is, hogy a saját értékrendünknek megfelelően tudunk-e élni. *Sen* mindig kiemelt figyelmet szentel gondolatai közül azoknak, amelyek összekapcsolhatók a szegénység kérdéseivel,²⁷ de azok tágabb dimenzióban is értelmezhetők; különösen az egyén nagyobb szabadságának (NB. ezt érti *Sen* fejlődés alatt) és a társadalmi igazságtalanságok csökkentésének az összefüggésében.²⁸ Persze (jegyezzük meg kritikai élel), azt is figyelembe kell venni, hogy az említett képességek nehezen valósíthatók meg,²⁹ s hogy az embernek mindig az adott társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyoknak megfelelő, „alapvető képességekre” kell korlátoznia magát.³⁰

A három iménti kiegészítéssel, úgy vélem, az amerikai filozófus tételei alkalmasak az esélyek közösségen belüli, nemzedékek közti igazságosság kérdéseinek a megválaszolására. *Rawls*nak az esélyek biztosításával kapcsolatos felfogása mindenestre – összhangban az igazságosság elsődlegességének elvével – alkalmas arra, hogy az erőforrásoknak az adott esetben szükségessé váló újraelosztását (ökoszociális piacgazdaság feltételei közt) legitimálja. Persze *Rawls* (önmagában véve ugyancsak univerzalisztikus) méltányosságkonceptiója nem nyúlik a végtelenbe, ami különösen azon kísérletéből látható, hogy a nemzedékek felelősségét a két legközelebbi generációra korlátozza.³¹

Mindezzel szemben nyilvánvaló, hogy sem az utilitaristák, sem pedig a diskurzuselmélet követői nem tudják kezelni azt a problémát, hogy a jövő nemzedékek érdekei pontosan nem láthatók és nem értékelhetők előre. *Nozick* pedig, megint csak úgy tűnik, eltúlozza a szabadságot, amennyiben szerinte minden egyes személy megszerezheti a környezet javait.

Továbbá s figyelemmel arra, hogy a nemzedékek közötti igazságosság kialakítása értékelő döntéseket igényel, úgy vélem, hogy abban a morálnak, sőt bizonyos metafizikai értékeknek is szerepe kell hogy legyen. A teremtés szerepét előtérbe állító, vallásos nézetek közül az alábbiakat tartom említésre érdemesnek.

²⁶ Full information account of well-being, illetve equality of capabilities. Vö. *SEN, Amartya K.: Equality of what?* in: *The Tanner Lectures of Human Values*, Cambridge, Mass, 1980; uő: *Equality Reexamined*, 1992, Oxford; *FOSTER, James E. – SEN, Amartya K.: On Economic Inequality, expanded edition with a substantial annexe*, 1997, Oxford, 198; *HORN: i. m., 96*; *SHARATH, Srinivasan: No democracy without justice: political freedom in Amartya Sen's capability approach, Journal of human development (8) 2007, 457–481.*

²⁷ *DRÉZE, Jean – SEN, Amartya K.: Hunger and Public Action*, Oxford University Press, 1989; *FOSTER – SEN: i. m., 209.*

²⁸ *SEN, Amartya K.: Violence, identity and property, Journal of peace research (45) 2008*; *SCHOLTES, Fabian: Umweltherrschaft und Freiheit: Naturbewertung im Anschluss an Amartya K. Sen*, Bielefeld, 2007.

²⁹ *LERCH, Achim: Kann man Nachhaltigkeit ökonomisch Begründen? in: Generationengerechtigkeit und Zukunftsfähigkeit*, szerk. Ekardt, Felix, Lit, Hamburg, 2006, 112.

³⁰ *SEN, Amartya K.: Resources, Values and Development*, Mass, Cambridge, 1984.

³¹ *BIRNBACHER: i. m., 81 (89).*

– A modern Japán talán legnagyobb hatású moralistája, *Tetsurō Watsuji* (1889–1960) volt, akinek a 30-as években publikált nézőpontjával kapcsolatban nem szabad persze megfedelkezünk arról, hogy totalitáriánus felfogása miatt gondolatainak kritika nélküli elfogadása nem lehetséges. Már ő is vizsgálta a szavak jelentőségét „az ember földi létezésében” („yo na naka”), Az etika az ember tudománya c. művében (Tokio, 1934).³² Az általa alkalmazott „yo” kifejezést nemzedékek is fordítják, ami aláhúzza annak idődimenzióját.³³ A nyugati gondolkodóktól (pl. Heideggertől, aki Lét és idő c. munkájában a jelenvaló lét időhöz kötöttségét hangsúlyozza)³⁴ eltérően *Watsuji* az emberi lét szubjektív egységét kevésbé értékeli fontosnak.³⁵ Konfucionista, illetve buddhista nézetek hatására inkább az emberi létezés történeti, éghajlati (földrajzi) és társadalmi meghatározottságát érvényesíti; tehát az ember–ember viszonyt tartja fontosnak,³⁶ amit a nemzedékek közötti kapcsolatra is érteni kell. Klíma és kultúra c. könyvében (1935) mindkét dimenziót, amelyben élünk, tehát a természeti és a kulturális klímát is egyaránt meghatározónak ítéli. E meghatározottság *Watsuji* objektivizált felfogásában³⁷ a jövő nemzedékeire is érvényes.

– E mellett a megközelítés mellett különösen *Hans Jonas* (1903–1993) gondolatait kell kiemelni, aki A felelősség elve (Das Prinzip Verantwortung) c., 1979-ben megjelent művében arra tesz kísérletet, hogy eljusson „a legközelebb állók szeretetétől a legtávolabb állók szeretetéig”. Ha a modern technika úgy fejlődik tovább, ahogy eddig (annak minden következményével), akkor ugyanis szerinte ki kell terjeszteni erkölcsi kötelezettségeinket a jövő nemzedékek iránti felelősségre. Kant tételén túl lépve (amely csak az embernek, illetve az értelmes lényeknek tulajdonított értéket)³⁸ egy új, „ökológiai imperativust” fogalmazott meg az autonóm individuum számára: „Cselekedj úgy, hogy tetteid következményei összeegyeztethetők legyenek a valódi emberi lét fennmaradásával a Földön!” Elméletét, amely immár az alkotmányi elvek szintjére emelkedett,³⁹ kritikával is illetik, pl. azért, mert félelemheurisztika jellemzi, amely az optimista válaszokat kizárja.⁴⁰ A Sein és a Sollen világát nem választja el kellőképpen. Ökocentrikus tételét illetően feltehető a kérdés, hogy mégis miért kell a

³² WATSUJI, Tetsurō: *Ethik als Wissenschaft vom Menschen* (a „Ningen no gaku toshite no rinrigaku” c., 1934-es munka fordítása), Darmstadt, 2005.

³³ WU, Jeffrey: The Philosophy of As-Is: The Ethics of Watsuji Tetsuro, *Stanford Journal of East Asian Affairs* (1) 2001, 96–102.

³⁴ HEIDEGGER, Martin: *Sein und Zeit*, Tübingen, 2001 (18. kiadás).

³⁵ MAYEDA, Graham: *Time, Space and Ethics in the Philosophy of Watsuji Tetsurō, Kuki Shūzō, and Martin Heidegger*, New York, 2006.

³⁶ WATSUJI: *i. m.*, 23; JONES, C. Source: Interman and the „Inter” in International Relations: Watsuji Tetsurō and the Ethics of the Inbetween, *Global Society* (17) 2003, 135–151.

³⁷ CARTER, Robert: *Watsuji Tetsurō: Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2004, 7, <http://plato.stanford.edu/entries/watsuji-tetsuro/#2>.

³⁸ BROWN: *i. m.*, 39 (44).

³⁹ SCHUBERT, Jörg: *Das „Prinzip Verantwortung” als verfassungsstaatliches Rechtsprinzip: Rechtsphilosophische und verfassungsrechtliche Betrachtungen zur Verantwortungsethik von Hans Jonas*, Nomos, Baden-Baden, 1998.

⁴⁰ VEITH, Werner: *Intergenerationelle Gerechtigkeit: Ein Beitrag zur sozialetischen Theorienbildung*, 2006, Stuttgart, Kohlhammer, 85.

természetet önmagáért (azaz a célszerűség szempontjain túlmenően) védeni?⁴¹ A „jövő etikája” ráadásul a cselekvő egyénnel szemben teljesíthetetlen elvárást támaszt, hiszen a felelősség határait nem lehet pontosan megvonni.⁴² Végül azt is szemére vetik Jonasnak, hogy valójában az ökológiai diktatúra híve.⁴³

– Az erkölcsi normák illetően kiterjesztése ellen foglalt állást Günter Altner (1936–2011) protestáns teológus és biológus.⁴⁴ Szerinte a fenntarthatóság értékrendjéhez az erkölcs nem valamiféle többletértéket ad, s nem is fejleszti tovább, hanem azt inkább be kell építeni a fenntarthatóságról való gondolkodásunkba.⁴⁵ Azt, hogy e megközelítés⁴⁶ a gyakorlatban is működik, mutatja a Lüneburgi Egyetem eredményes fenntarthatósági képzése, amelynek célkitűzéseit a Környezeti Kommunikációs Intézet honlapján olvashatjuk: rendszerismeretek (struktúrákról, folyamatokról, oksági összefüggésekről), az ember és a környezet viszonyát illető erkölcsi értékek, az alternatívákra, illetve a jövőre orientált gondolkodásmód átadása.⁴⁷

Visszatérve a jogi megközelítéshez (a törvényes igazsághoz, a iustitia legalishoz), Hagen Hof⁴⁸ nyomán az igazságosság alapvető funkcióiból kell kiindulni. Amellett, hogy az igazságossági megfontolások – mindenekeelőtt – orientálják a jogalkotót, a különböző érdekek kollíziója esetén az érdekek kiegyenlítését szolgálhatják. Az igazságosság kérdésében fontos szerepe van a jogérzéknek is, amennyiben hozzájárulhat az eltérő érdekek kiegyensúlyozásához, illetve egy kiegyensúlyozott érték- és magatartásrend kialakításához.⁴⁹ Más szavakkal: az igazságosság olyan szabályozási koncepció, amely minden elképzelhető helyzetre és értékelésre nyitott. Nem igényel mást, mint az érintettek, illetve az ütköző érdekek figyelembevételét, illetve a kiegyenlítés érdekében azok kölcsönös korlátozását egy értékelő döntési folyamat során.⁵⁰ Ez a megközelítés érvényes a ma élő nemzedék jogainak és a

⁴¹ EKARDT: 2005, *i. m.*, 87.

⁴² BIRNBACHER: *i. m.*, 82, 89.

⁴³ WERNER, H. Micha: Dimensionen der Verantwortung: Ein Werkstattbericht zur Zukunftsethik von Hans Jonas, in: *Ethik für die Zukunft: Im Diskurs mit Hans Jonas*, szerk. Böhrer, Dietrich, C. H. Beck, München, 1994, 303–338. (<http://www.micha-h-werner.de/Werner-1994.htm>).

⁴⁴ ALTNER, Günter: Ethik der Nachhaltigkeit als interdisziplinäres Abwägungsinstrument, in: *Ethik der Nachhaltigkeit Ethik und Nachhaltigkeit, Grundsatzfragen und Handlungsperspektiven im universitären Agendaprozess*, szerk. Michelsen, G., Frankfurt/M, 2001, 100–116.

⁴⁵ Akárcsak BROWN: *i. m.*, 39 („Integration ethical discourse into the details of day-to-day sustainable development decisions”).

⁴⁶ ALTNER, Günter: Ein Wert an sich: Vielfalt und Nachhaltigkeit, *Politische Ökologie*, 2004, 16–20; Ethik und Nachhaltigkeit: Grundsatzfragen und Handlungsperspektiven im universitären Agendaprozess, szerk. uő, Frankfurt/M, 2007.

⁴⁷ http://www.uni-lueneburg.de/studienprogramm/seiten/1_ziel.htm.

⁴⁸ HOF, Hagen: *Rechtsethologie*, Heidelberg, 1996, 344.

⁴⁹ HOF: *i. m.*, 352.

⁵⁰ HOF: *i. m.*, 358. Az egyenlőség elvével (mint alapjoggal) a nemzedékek közötti igazságosság összeegyeztethető – LENZE, Anne: Gleichheitssatz und Generationengerechtigkeit, *Der Staat* (46) 2007/1, 90, 93.

jövő nemzedékek érdekeinek a viszonyára is.⁵¹ Magától értetődő az is, hogy az igazságosság tartalma – annak nyitottságából fakadóan – hosszú távon változhat.⁵²

3. Következtetések

Mielőtt levonnám a következtetéseket, óvnom kell az igazságossággal kapcsolatos, túlzott elvárásoktól. Csak a totalitárius államok szuggerálják a végső igazságosságot; egy demokratikus államban az igazságosságnak csak a különböző erkölcsi felfogásokban egyaránt megjelenő minimuma válhat jogilag kikényszeríthetővé.⁵³ Úgy vélem továbbá, hogy a jövő nemzedékekre vonatkoztatott igazságosság követelménye nem hivatkozhat a jövő nemzedékek létezéséhez szükséges, minimális feltételekre.⁵⁴ Hiszen ki tudná ma megmondani, hogy mit is jelent a létezés fenntartható minimuma?

Ezzel együtt nyilvánvaló, hogy intézményesítésre van szükség. Ahhoz ugyanis, hogy a jövő nemzedékek érdekeit egyáltalán meg tudjuk ragadni, a ma élőknek meg kell kísérelniük azok érdekeit körültekintően (gondnokként) képviselni.⁵⁵ Néhány országnak már vannak erre irányuló intézményei vagy eljárási szabályai a törvény-előkészítés, illetve hatásvizsgálat körében.⁵⁶ Megint másoknak (pl. Izraelnek) egy parlamenti bizottsága hivatott erre. Franciaország az elnök mellé rendelt egy a jövő nemzedékek jogait érvényesítő, tanácsadó testületet (Conseil pour les droits de générations futures).⁵⁷ Újra és újra felmerül a jövő nemzedékek ombudsmanjának vagy a törvényhozási eljárásban vétőjoggal rendelkező tanácsának a felállítása is.⁵⁸ Németországban az ún. Fenntarthatósági Tanács (Nachhaltigkeitsrat) megpróbálja a nemzedékek közti igazságosság szempontjait is érvényesíteni a javaslataiban (pl. a nemzedékek közti adósság-, illetve adóterhek elosztását illetően pénzügytani elemzések alapján).⁵⁹

Abban, hogy a belátható konfliktushelyzetek kezelésére megfelelő modellt sikerüljön kidolgozni, segíthet a játékelmélet, amely interdiszciplináris kutatási irányzatként a jog, illetve a politika szféráját is érinti, mégpedig a cselekvések kontrollja és a

⁵¹ Van, aki ettől eltérően a ma élők és a jövő nemzedékek jogainak (!) a kiegyensúlyozásáról beszél – BOELLING, Anemon Constanze: Ist die ökologische Generationengerechtigkeit in guter Verfassung? in: *Handbuch Generationengerechtigkeit*, szerk. Tremmel, J., 2003, München, 441, 447.

⁵² LENZE: *i. m.*, 93; RUPP-VON BRÜNNECK, Wiltraut: Qualität des Lebens in verfassungsrechtlicher Sicht, in: *Verfassung und Verantwortung: Schriften und Sondervoten*, szerk. Schneider, H-P., 1983, Baden-Baden, 277.

⁵³ KUNZ, Karl-Ludwig – MONA, Martino: *Rechtsphilosophie, Rechtstheorie, Rechtssoziologie*, Bern, 2006, 163.

⁵⁴ Ahogyan EKARDT írja – 2005, *i. m.*, 101.

⁵⁵ Hatásvizsgálati útmutató melléklete, SEC (2005) 791, Európai Bizottság, 2005. 06. 15., 4.

⁵⁶ TREMMEL, Jörg: Positivrechtliche Verankerung der Rechte zukünftiger Generationen, in: *Handbuch Generationengerechtigkeit*, szerk. uő, München, 2003 (2. kiadás), 349.

⁵⁷ BIRNBACHER: *i. m.*, 81.

⁵⁸ RUX, Johannes: Der ökologische Rat – Ein Vorschlag zur Änderung des Grundgesetzes, in: *Handbuch Generationengerechtigkeit*, szerk. Tremmel, J., München, 2003, 471–490; BOELLING: *i. m.*, 441.

⁵⁹ Rat für Nachhaltige Entwicklung (2005).

stratégiák tárgykörében.⁶⁰ Ami a nemzedékek közti igazságosság problémáit illeti, arra a társadalmi kisebbség–többség dilemmájára kifejlesztett modell alkalmazása lehetséges. Míg a környezet használatáról meghozandó döntés időpontjában a ma élő nemzedék alkotja a többséget, addig – amennyiben már élnek egyáltalán – a jövő nemzedékek képviselői jelentik a kisebbséget. A ma élők számára semmilyen előny nem fakad a jövő (újszülött vagy még meg sem született) nemzedékekkel való kooperációból. Ezeket az előnyöket ezért a fenntarthatóságot, illetve a nemzedékek közti igazságosságot valló államnak kell megteremtenie.⁶¹ A társadalom számára akkor érhető el a legjobb eredmény, ha ez egy olyan, koordinált stratégia keretében történik, amely a többség számára is elfogadható célokra irányul.

A második következtetés magára a környezetvédelmi szabályozásra vonatkozik. Indokolásaként ismét fel kell idéznem, hogy a nemzedékek közötti igazságosság meglehetősen bizonytalan célkitűzés. Ha az állam – amely különböző társadalmi érdekcsoportok befolyása alatt áll – a problémák elemzését követően intézkedéseket hoz, azokkal célokat akar és kell elérnie. A fenntarthatóság (illetve azon belül a nemzedékek közötti igazságosság) eszméje a politikai irányítás vezérelveként szolgálhat, amelynek alapján a jogi szabályozásnak az eddigieknél nagyobb mértékben kell az ökológiai szempontokat érvényesítenie.⁶² Az állam a társadalmat bizonyos elvek⁶³ szerint szabályozza, s ezek közé tartozik a nemzedékek közötti igazságosság is. Az a társadalomkép pedig, amelyik ennek megfelel, az a polgárok felelős társadalma.⁶⁴ Az államnak a szabályozásra hagyományosan három lehetősége van: a rendészeti módszer (előírásokkal, kényszerrel), az információáramlásra és meggyőzésre irányuló eszközök alkalmazása, valamint az ösztönzés (pl. adókedvezményekkel).

A fenntarthatóság, illetve a nemzedékek közötti igazságosság ezen a szinten azonban csak korlátozottan alkalmas konkrét célok meghatározására, amennyiben kitér a kapukat az eltérő elképzelések közötti mérlegelés előtt (gondoljunk csak a különböző szakpolitikák integrációjának követelményére, amely az érdekvizonyok bonyolult szövevényéhez vezet). Ilyen alapokon meglehetősen nehéz hosszú távú prognózisokat és célkitűzéseket felállítani a nemzedékek közötti igazságosság érdekében. A fenntarthatóság nem sokkal több tehát, mint egy szabályozási idea.⁶⁵ Mindazonáltal, ha nem

⁶⁰ VOLTMER, Leonhard: Was die Spieltheorie Minderheiten rät, *Forum Recht Home*, 2005/2, 49–51., <http://www.forum-recht-online.de/2005/205/205voltmer.htm>.

⁶¹ A játékelmélet oldaláról lásd ALMENDARES, Nicholas – LANDA, Dimitri: Strategic Coordination and the Law, *Law and Philosophy* (26) 2007, 501–529.

⁶² SCHREIBER, Hans-Ludwig: Die ökologische Herausforderung des Rechts, in: *Ökologische Ethik und Rectstheorie*, szerk. Nida-Rümelin, J. – Pfordten, D., Baden-Baden, 1995, 14.

⁶³ FRANZIUS, Claudio: Modalitäten und Wirkungsfaktoren der Steuerung durch Recht, in: *Grundlagen des Verfassungsrechts I.*, szerk. Hoffmann-Riem, W. – Schmidt-Aßmann, E. – Voßkuhle, A., München, 2006, 4. § 9.

⁶⁴ SCHIMANK, Uwe – LANGE, Stefan: Gesellschaftsbilder als Leitideen politischer Steuerung, in: *Politische Steuerung in Theorie und Praxis*, szerk. Burth, Hans-Peter – Görlitz, Axel, Baden-Baden, 2001, 221; illetve vö. Ekardt álláspontjával, amely szem elől téveszti, hogy ezt az összefüggést a politikatudomány képviselői már régen felismerték – EKARDT: 2006, *i. m.*, 209.

⁶⁵ HOMANN, Karl: Sustainability: Politikvorgabe oder regulative Idee? in: *Ordnungspolitische Grundfragen einer Politik der Nachhaltigkeit*, szerk. Gerken, L., 1996, Baden-Baden, 33; NUTZINGER, Hans G.: Starke versus schwache Nachhaltigkeit, in: *Generationengerechtigkeit und Zukunftsfähigkeit*, szerk. Ekardt, F., Hamburg, 2006, 191.

is elégséges, de szükséges feltétele a nemzedékek közötti igazságosság megteremtésének.⁶⁶ Az említett komplexitás pedig megnehezíti⁶⁷ ugyan, de – és a szerző itt elhatárolódik *Luhmann* és mások rendszerelméleti következtetéseitől – nem lehetetlenítenie el a megfelelő szabályozás kialakítását. Igaz, hogy minél több új technikát alkalmazunk, az emberi cselekvéseknek annál több következményével kell számolnunk, de egyúttal a másik oldalon annál több lehetőség nyílik a szabályozásra is.⁶⁸

A szabályozási problémák felismerésében az (általános) joghatékonysági vizsgálatok vajmi keveset segíthetnek. A fenntarthatóságon alapuló szabályozás kialakításában az EU fenntarthatósági stratégiájának egyes elemei, mint amilyen a fenntartható termelés és fogyasztás, használhatók; de egy átfogó, nemzedékeken is átívelő, a környezeti javakra érvényes igazságossági stratégia kidolgozása megint csak alig-ha. A szabályozást ugyanis folyamatosan hozzá kell igazítani a jövő nemzedékek felismerhető akaratához, illetve az igazságosságnak a társadalmi változásokból fakadóan módosuló koncepciójához.⁶⁹

Ezek a szabályozási problémák természetesen a végrehajtás szintjén is felismerhetők. A politikatudománynak a szabályozáselmélet körében alkalmazott összefüggés-elméletét⁷⁰ követve, amely túllép a hagyományosan figyelembe vett cél–eszköz viszony vizsgálatán, a szabályozási eszközök jellemzőin túlmenően figyelembe vehetjük az egyéb, releváns összefüggéseket is. Erre szükség is van, hiszen az eszközválasztás egyedül az eszközök optimalizálása révén nem lehetséges, illetve a szabályozási célokat nem lehet csak az eszközök kiválasztása, javítása révén elérni. A környezetpolitika ráadásul azzal jellemezhető, hogy e területen egyes eszközök hatása egészen más lehet, mint a hagyományos szabályozási területeken. A szabályozás deficitjeinek vizsgálata során e körülményre is tekintettel kell lenni. Sok múlik továbbá az egyes eszközök elfogadottságán.⁷¹ A szabályozási eszközök az állami és társadalmi szereplők közti párbeszéd termékei („intermediate products”).⁷² A szabályozásnak, illetve eszközválasztásnak mindebből következően rugalmasnak kell lennie, amit pl. egyedül a merev rendészeti megoldásokkal elérni nem lehet. Amennyiben az állam egyedül a célok meghatározására korlátozza a szabályozást, megjelennek a kormányzásnak a kooperációra nagyobb mértékben alapuló formái, mint amilyenek pl. a nemzeti cselekvési tervek, a Benchmarking vagy a Peer-View.⁷³

⁶⁶ BARRY: *i. m.*, 106, 111.

⁶⁷ VOB, Jan-Peter: *Gestaltung von Systemtransformation – Konzept und Methodik der Strategienentwicklung*, Bericht für AP 610-620 im Rahmen des BMBF-Projekts „Integrierte Mikrosysteme der Versorgung”, Berlin, 2006.

⁶⁸ BIRNBACHER: *i. m.*, 81.

⁶⁹ NAGEL, Bernhard: *Recht und Gerechtigkeit im gesellschaftlichen Wandel*, Hamburg, 2006; FRANZIUS: *i. m.*, 88.

⁷⁰ BURTH, Hans-Peter – STARZMANN, Petra: Der Beitrag des Theoriemodells Strukturelle Koppelung zur instrumenten-theoretischen Diskussion in der Policyanalyse, in: *Politische Steuerung in Theorie und Praxis: Eine Integrationsperspektive*, szerk. Burth, Hans-Peter – Görlitz, Axel, Baden-Baden, 2001, 51.

⁷¹ BURTH – STARZMANN: *i. m.*, 55.

⁷² LINDER, Stephen H. – PETERS, B. Guy: The study of policy instruments: Four Schools of Thought, in: *Public Policy Instruments: Evaluating the Tools of Administration*, szerk. Peters, B. G. – Nispen, F. K. M., Cheltenham, 1998, 35.

⁷³ MAHER, Imelda: Law and the Open Method of Coordination: Towards a New Flexibility in European Policy-Making, *Zeitschrift für Staat- und Europawissenschaften* (2) 2004/2, 248; RÈGENT, Sabrina: The Open

4. Zárszó

A ma élő nemzedékek szükségleteinek és a jövő nemzedékek életlehetőségeinek a kiegyensúlyozása komplex feladat. A német szövetségi alaptörvény 20a. cikkelye a nemzetközi és az uniós joggal összhangban a jövő nemzedékekért is felelős környezetvédelem feladatát állítja eléink; a hatályos környezetjog (akárcsak a német környezetvédelmi kódex szakértői tervezete) azonban ennek a követelménynek a konkretizálását, illetve megvalósítását csak nyomokban biztosítja.

Filozófiai, illetve jogfilozófiai összefüggéseit tekintve úgy tűnik pedig, hogy a nemzedékek közötti „környezeti igazságosság” nagyon is megvalósítható lenne. Olyan mértékadó elveket hívhatunk ehhez segítségül, mint az erőforrásokhoz való méltányos hozzáférés *John Rawls*nál, kiegészítve persze a környezeti problémákra, az idődimenzióra való vonatkozásokkal, s azzal, hogy felmérjük az esélyegyenlőség megvalósításának a realitását. Erkölcsi megfontolásokat is társíthatunk ezekhez; miközben (*Hof* nyomán) nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy jogi szempontból az igazságosság nyitott, kiegyenlítésre irányuló szabályozási koncepciót jelent, amely a különböző célok kölcsönös, értékelésen alapuló korlátozásával jár. Következtetésként az intézményesítés, valamint a környezetpolitikának a rugalmas szabályozási formákkal történő optimalizálása szükségességét emelhetjük ki, amelyek révén a jövő nemzedékek felismerhető akarátát legalább megközelítőleg igazságosan kezelhetjük.

(Fordította Fodor László)

Zusammenfassung

Die aktuellen Bedürfnisse der heutigen Generation und die Lebensperspektiven künftiger Generationen sollten zueinander in einer Balance stehen. Das derzeit geltende Umweltrecht leistet die gebotene Konkretisierung/Operationalisierung erst in Ansätzen. Der Exkurs in (rechts-)philosophische Zusammenhänge macht deutlich, dass es im Umweltbereich intergenerationelle Gerechtigkeit allenfalls dem Grunde nach geben kann. Als Konsequenzen der theoretischen Überlegungen sind die Notwendigkeit einer Institutionalisierung sowie eine Optimierung der (umwelt-)rechtspolitischen Steuerung unter Nutzung reflexiver Gestaltungsansätze abzuleiten.